

SCHWENDTNER TIBOR

Weszely Ödön és a német egyetemi hagyomány

Weszely Ödön azon 2. világháború előtt tevékenykedő neveléstudósok közé tartozik,¹ akik számára a neveléstudomány és a filozófia művelése természetes módon kapcsolódott össze. Az „összekapcsolódott” nem is teljesen pontos kifejezés, inkább arról van szó, hogy annak az elméleti munkának, melyet e tudósok kifejtettek, filozófiai és neveléstudományi oldala, vetülete is volt. Csak az utókor, amely már a szétválasztottság felől tekint vissza, látja ezeket a vetületeket összekapcsolt részeknek.

E tudósok nem általában a filozófiához, hanem egy bizonyos, önmagában is sokágú tradícióhoz kapcsolódtak, nevezetesen a német filozófiai-pedagógiai gondolkodás képviselőihez, elsősorban Kanthoz, Fichtéhez, Hegelhez, Schleiermacherhez, Humboldthoz, Herbarthoz, Jaspershez, Sprangerhez, a sort lehetne hosszan folytatni.² Mint jól ismert, a magyar köz- és felsőoktatás ezer szállal kapcsolódott a német és osztrák köz- és felsőoktatási intézményrendszerhez (Tenorth, 2001; Németh, 2005, p. 181.), így természetesnek tekinthető, hogy a magyar neveléstudósok, filozófusok is a német elméletekhez kötődtek.

Weszely pályája során végigjárta a közoktatás grádicsait (Weszely szakmai pályájáról lásd Németh, 1990; Kocsis, 1999): elemi, polgári iskolákban, majd a IV. kerületi főreáliskolában tanított, ez utóbbiban 1906-tól igazgató volt. Kármán Mór tanácsára 1895-ben Jénában a herbartiánus Reinnél tanult. Egyre inkább tudományos munkát végzett, ennek eredményeképpen 1902-ben a Magyar Pedagógiai Társaság rendes tagjává vált, már 1883-tól tankönyveket jelentet meg. Bárczy István főpolgármestersége alatt a budapesti közoktatás átszervezője volt: a szakfelügyeleti rendszer, a budapesti iskolák tanterveinek fejlesztése, a *Népművelés* című lap elindítása és szerkesztése, a Fővárosi Peda-

¹ Schneller István, Fináczy Jenő, Prohászka Lajos, Karácsony Sándor nevét lehetne legelőször megemlíteni. Vö. erről Németh András és Pukánszky Béla, 1997; Pukánszky, 1999.

² Németh András szavaival: „a magyar egyetemi tudományos pedagógia története recepció-történetként értelmezhető. A 19. század második felében kibontakozó magyar neveléstudományos gondolkodást külföldi, elsősorban német szellemi áramlatok átvétele, befogadása és meghonosítása jellemezte.” (Németh, 2004, p. 40.)

gógiai Szeminárium szervezése és vezetése fűződnék a nevéhez (Németh, 1990, p. 8.; Kocsis, 1999, p. 116.). Pedagógiai gondolkodását a gyermektanulmánnyal (pedológia)³ kiegészített herbartizmus⁴ jellemezte, melyet a kultúrfilozófiával (Dilthey, Spranger)⁵ és a szociológia eredményeivel⁶ rendszerszerűen kapcsolt össze.

1918-ban a pozsonyi egyetem professzorává nevezik ki.⁷ Pozsony elvesztése következtében Pécsre kerül az egyetem⁸ és vele együtt Weszely Ödön, aki már az első, 1923/24-es tanévben a bölcsészkar dékáni tisztét is betöltötte (Németh, 1990, p. 17., Kocsis, 1999, p. 119.), az 1929/30-as tanévben rektorként működött. 1935-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem pedagógiai tanszékének professzorává nevezték ki, de váratlanul tüdőgyulladásban meghalt (Németh, 1990, p. 24.).

Weszely egyetemi tanári kinevezése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy egyetemtörténeti és -filozófiai kérdésekkel is foglalkozni kezdett. A magyar neveléstudósok közül mindenesetre ő tanulmányozta legelmélyültebben a különböző egyetemi hagyományokat. „Az egyetem eszméje és típusai” című nagyívű rektori beiktatási beszédében számolt be erről, melyet 1929. szeptember 22-én a Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen tartott. E külön kötetben kiadott szöveg (Weszely, 1929) érdekessége, hogy Weszely a német egyetemi hagyományra fókuszáló előadását a történeti magyar szituációra vonatkoztatja.

Weszely írását (*Az egyetem eszméje és típusai*) tipikus Universitätsschriftnek tekinthetjük.⁹ Már ha csak megnézzük az írás szóhasználatát és a hivatkozott

³ „Nekünk azonban nem képzeletbeli gyermekekkel van dolgunk. Mi nem vehetünk föl, tetszés szerint, mennyiségeket. Nekünk adott mennyiségekkel, adott helyzetekkel kell számolnunk. Az első teendő tehát ezeket számba venni. Ezért alap és kiindulás számunkra a gyermektanulmány.” (Weszely, 1927, p. 17.)

⁴ „A tudományos pedagógia megteremtőjének Herbartot kell tekinteni, aki szigorú tudományos felfogást vitt a pedagógiába, igyekezett számára pontos tudományos fogalmakat megállapítani, azokat feldolgozni s rendszeres összefüggésbe hozni.” (Weszely, 1927, p. 52.)

⁵ „Már a herbarti iskola érezte a pedagógia kapcsolatát a kultúrfilozófiával, de igazán csak a mi korunkban jutott jelentőségéhez a kultúrfilozófia. A pedagógiának kultúrfilozófiai megalapozása Eduard Spranger érdeme.” (Weszely, 1927, p. 56.)

⁶ „Herbart iskolája Németországban hosszú ideig uralkodott s szinte kizárólag magának foglalta le a »tudományos« jelzőt úgy, hogy tudományos pedagógia és Herbarti pedagógia sokáig egyet jelentett. De már a múlt század végén erős ellenáramlat mutatkozik s két tudományágnak ekkor meginduló hatalmas fejlődése a pedagógia továbbfejlődésének is egészen más irányt ad. Ez a két tudomány: a szociológia és a pszichológia.” (Weszely, 1927, 54.)

⁷ A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet 1912-ben alapította Ferenc József, a tanítás – még csak a jogi karon – 1914 őszén kezdődött az éppen akkor kirobbant első világháború árnyékában (Lengvári, 2014, p. 17.).

⁸ A Pécsi Magyar Tudományegyetemen 1923 októberében kezdődött meg a tanítás.

⁹ A modern német egyetem keletkezésekor, a 18. század legvégén, 19. század elején a legki-

szerzőket, akkor is látszik, hogy Weszely milyen mértékben ágyazódott be a német egyetemi hagyományba. Weszely jól ismeri a legfontosabb szerzőket, hivatkozik Eduard Spranger két nagy monográfiájára Humboldtról (Spranger, 1909; Spranger, 1960.), Fichte, Schleiermacher *Universitätschriftjeit* tartalmazó kötetre, melyet egyébként szintén Spranger szerkesztett (Spranger, 1910), Weber „Tudomány mint hivatás”-ára, Jaspers *Idee der Universität* című írására, az aktuális német vitákra az egyetemi reformról és a német, angol, amerikai egyetemi rendszereket bemutató könyvekre. Nemcsak hogy ismeri ezeket a vitákat, gondolatokat, de határozottan állást is foglal olyan alapvető kérdésekben, mint a hasznosság versus öncélú tudomány, a főiskola versus tudományegyetem, továbbá az egyetemi autonómia vitatott problémái.

A praktikus hasznosság versus önmagában vett tudományos igazság dilemmájában az utóbbi mellett áll ki: „két ellentétes felfogás küzd egymással: egyik, amely teljesen elméleti alapon állva [...] a tiszta tudomány csarnokának óhajtja tekinteni az egyetemet; a másik, amely a gyakorlati szükségletet tartja szem előtt, magasabb rendű szakiskolának tartja” (Weszely, 1929, p. 5.)

Weszely kis kompromisszummal a következőt javasolja: „De az egyetem valójában nem szakiskola, nem akar szakiskola lenni, csak átveszi néha a szakiskola feladatát, helyesebben feladatának egy részét, amennyiben megadja a szakszerű kiképzés tudományos alapjait.” (Weszely, 1929, p. 6.)

A főiskola vagy tudományegyetem dilemmája már a Berlieni Egyetem alapításának időszakában is élesen felmerült, s Humboldt fellépésének is köszönhetően a tudományegyetem felé billent a mérleg. A filantróp gondolkodók (pl. Gotthilf Salzmann, Joachim Heinrich Campe) az egyetemek megszüntetését javasolták,¹⁰ mely helyett „specializált szakképzést, még pontosabban szólva:

válóbb filozófusok sora írt az egyetem mibenlétéről, ezeket a szövegeket nevezték el *Universitätschrift*eknek. A legfontosabbak ezek közül: Kant 1798-as *A fakultások vitája* (Kant, 1964), Schelling 1802-ben tartott *Előadások az akadémiai stúdiumok módszeréről* (Schelling, 1990), Fichte 1807-es „Deduzierter Plan einer zu Berlin zu errichtenden Höhern Lehranstalt, die in gehöriger Verbindung mit einer Akademie der Wissenschaften stehe” (Fichte, 1960), Schleiermacher írása, „Alkalmi gondolatok a német módra elképzelt egyetemekről” 1808-ból (Schleiermacher, 1960), Wilhelm von Humboldt feljegyzése 1809-ből: „A berlini felsőbb tudományos intézmények külső és belső szervezetéről” (Humboldt, 2010). Ezekhez a gondolatokhoz kapcsolódott a 20. században Max Weber 1917-ben tartott előadása: „A tudomány mint hivatás” (Weber, 1992), Karl Jaspers könyve 1923-ból, *Az egyetem eszméje* (Jaspers, 2016), Martin Heidegger rektori beszéde 1933-ban „A német egyetem önmegnyilatkozása” (Heidegger, 2000), Hans-Georg Gadamer „Die Idee der Universität – gestern, heute, morgen” című tanulmánya (Gadamer, 1988) és Jürgen Habermas „Die Idee der Universität – Lernprozesse” című írása 1988-ból (Habermas, 1988).

¹⁰ Helmut Schelsky az *Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen* című könyvében ábrázolja e vitát. A főiskolapárti filantrópista felvilágosítók-

technikai-praktikus előképzést az egyes foglalkozások számára” irányoztak elő, írja Eduard Spranger a Weszely által hivatkozott, *Wilhelm von Humboldt und die Reform des Bildungswesens* című könyvében (1960, p. 200.). Weszely természetesen az egyetemek jelentőségét hangsúlyozza (Weszely, 1929, p. 37.).

Weszely az autonómia és a tudomány szabadsága ügyében is humboldtíanus álláspontot foglal el. „Az egyetem szervezetének leglényegesebb jellemvonása az, hogy autonómiája van.” (Weszely 1929, p. 6.) „A tudomány csak a szabadság levegőjében élhet. Ma már alig hallatszik és alig olvasható ez a szó: *szabadság*, mely valaha minden nép legforróbban körülrajongott eszményképe volt. Ám ezért tudomány e nélkül nem lehetséges.” (Weszely, 1929, p. 44.) „A tudomány szabadsága megkívánja a kormányhatalomtól való függetlenséget, s a külső beavatkozások távoltartását.” (Weszely, 1929, p. 46.) Figyelemreméltó az az észrevétele, hogy minél inkább gyakorlatiasabb, a hasznosságot előtérbe álló képzést vezetnek be az egyetemeken, annál szűkebbre szabják a tudomány szabadságát. „Minél inkább előtérbe lép az egyetem szakiskolai jellege, annál kevésbé van meg [mármint a tudomány szabadsága – S. T.], s minél inkább lesz az egyetem a tiszta tudomány művelőjévé, annál inkább áll be ez a követelmény magától, szinte a dolog természeténél fogva.” (Weszely, 1929, p. 46.)

Úgy tűnik, hogy észszerű kompromisszumnak tekinti, ha a kormányzati beavatkozásnak olyan felosztása jön létre, amely nagyjából megfelel annak, amit Kant képviselt annak idején a porosz állammal szemben: a „hasznos” képzésekbe jogosan avatkozik be az állam, a tisztán tudományos képzéseket – Kantnál a filozófiai fakultás szabadságát – viszont tiszteletben kell tartania.¹¹ Weszely így fogalmaz: „Ha az állam arról akar gondoskodni, hogy jó hivatalnokokat, orvosokat, tanárokat kapjon, erősen beavatkozik. [...] De nem akarja egy ország kormánya sem zavarni a tudós ideális munkáját. A tudományt az egész világon mindenütt – még ott is, ahol a legutilitarisztikusabb felfogás uralkodik is, – az idealizmus szolgálatába állítják.” (Weszely, 1929, p. 46.)

Weszely kiáll a humboldti elvekért, ugyanakkor semmilyen kritikával nem illeti a korszakot jellemző autonómiásértéseket. Ladányi Andor *Klebsberg felsőoktatási politikája* című könyvére támaszkodva emelnék ki néhány mozzanatot a korszak egyetempolitikájából: „Gazdasági kérdésekben az egyetemek a

ról így ír: „Ezen felvilágosítók meggyőződése szerint az egyetemek a múlt maradványai, a kolostori élet üledékei, melyek elvonják a fiatalokat a világtól és a munkától, és a való világon kívüli gondolkodáshoz és életmódhoz vezetik őket.” (Schelsky, 1963. p. 38.)

¹¹ „A filozófiai fakultás tehát bármely tan igazságát vizsgálatnak vetheti alá. A kormányzat nem sújthatja tilalommal anélkül, hogy saját igazi, lényegi célzata ellen ne vétene ezzel”. (Kant, 1964. p. 291., magyarul: 360.)

20-as évek végéig csak igen csekély önállósággal rendelkeztek.” (Ladányi, 2000, p. 144.) A professzorok kinevezési gyakorlatában erős szerepet játszottak a politikai szempontok. Sokakat elbocsátottak, illetve később nem kaphattak katedrát az 1918–19-es időszakban játszott szerepre tekintettel (Ladányi, 2000, p. 97.). A későbbi kinevezések alapja a politikai irányvonallal való azonosulás volt. Klebelsberg¹² 1928-ban a magántanári képesítés (habilitáció) vonatkozásában például így ír: „a személyi minősítés kérdésének felvetésénél különös gond fordítandó arra, hogy csak oly egyén képviseltesék, aki magyar nemzethűség szempontjából teljesen kifogástalan.” (idézi Ladányi, 2000, p. 100.) Az elbocsátások és a politikai hűség megkövetelése következtében rengeteg kiváló tudós vándorolt ki nyugati országokba, s lett később világhírű.¹³

Weszely viszonyulását a politikai indíttatású autonómiásértésekhez jól lehet jellemezni Thomas Mann „hatalomvéde bensőségesség” (machtgeschützte Innerlichkeit) fogalmával.¹⁴ E fogalom többek között úgy értelmezhető, hogy a privilegizált értelmiségi csoportok, pl. egyetemi professzorok, azt a szabadságot, melyet a mindenkori hatalom meghagy számukra, belakják, s ott élnek is a munkájuknak, pl. a tudomány iránti szenvedélyüknek, viszont a határokat tudomásul veszik, s nem bolygatják azokat elvi kritikával.

A német egyetemi hagyomány szemléletmódja érvényesül Weszelynél akkor is, amikor a hallgató önnevelésről és önmunkásságáról¹⁵ beszél. „De az egyetem főképp az *önnevelés* iskolája. Az önnevelés pedig a nevelés befejezése. Ez a befejezés az egyetemi évekre esik, s éppen az egyetem módszere, az *önmunkásság*, mely az egyetemi tanulmány lényeges jellemvonása, legalkalmasabb arra, hogy erre az ifúságot rávezesse.” (Weszely, 1929, p. 48.)

Ha németre visszafordítjuk az önmunkásság fogalmát, akkor a klasszikus német idealizmus és egyetemfilozófia egyik kulcsfogalmát kapjuk. Ez a „Selbsttätigkeit”, melyet ma már inkább öntevékenységnek magyarítanánk. E foga-

¹² Klebelsberg tudomány- és egyetempolitikai tevékenységéről lásd még Palló, 2002, Ujváry, 2014. pp. 103–135.

¹³ „Az 1918-1819. évi forradalmakbeli szerepük miatt elmarasztalt tudósok, valamint – igen csekély számú kivételtől eltekintve a zsidó származásúak nem kerülhettek egyetemi katedrára. Közülük számosan – így a később Nobel díjban részesült Hevesy György és Wigner Jenő, továbbá Kármán Tódor, Neumann János, Polányi Mihály, Pólya György, Szász Ottó, Szegő Gábor, Szilárd Leó stb. – külföldön folytatták jelentős kutatásaikat, és szereztek világhírnevet.” (Ladányi, 2000, p. 98.)

¹⁴ Az író Richard Wagner vonatkozásában használta egy 1933-as esszéjében. „Wagner a német polgárság útját tette meg: a forradalomtól a csalódásig, a pesszimizmusig, a resignált hatalom véde bensőségességig.” (Mann 1970, p. 257. – a fordítást kissé megváltoztattam.)

¹⁵ Az egyetem „tanít, de nem úgy, mint az iskola, nem kötött tanterv szerint, hanem a hallgató önmunkásságának a legteljesebb mértékű igénybevételével, bizonyos szabadsággal az önálló tudományos munkára nevel.” (Weszely, 1929, p. 7.)

lom a „Bildung durch Wissenschaft” egyik kulcsmozzanatát jelenti. Schelsky arra hívja fel a figyelmet, hogy e program által megcélzott habitus „egyedül az ember *szellemi öntevékenysége* révén nyerhető el, csak az ember intellektuális önnevelésének formájában valósítható meg”. (Schelsky, 1963, p. 81.)

Humboldt az öntevékenység és az önnevelés összekapcsolt programját az egyetem intézményének közösségi jellegével kapcsolta össze.

Az egyetem számára van fenntartva az, amit az ember csak maga által és magában tud megtalálni, vagyis tiszta tudományba való belátás. A legsajátabb értelem ezen önmegnyilvánításához (SelbstActus) szükségképpen tartozik a szabadság és a segítőkész önállóság [...]. Az előadások hallgatása mellékes dolog, a lényeges, hogy az illető hasonló beállítottságúakkal szoros közösségben éljen, és azon a helyen nagyszámú már képzett ember legyen, akik a tudomány felemelésének és kiterjesztésének szentelték már évek óta magukat és a tudománynak élnek. (Humboldt, 1964, p. 191.)

Weszely nyilvánvalóan e humboldti gondolathoz csatlakozik a fejtegetésében: „Az egyetemi tanítás célja éppen *az önálló munkára való tanítás* [...] Az egyetem megtanítja a hallgatót tudományos munkára, s ehhez nem elégséges az előadások hallgatása, a hallgatónak részt kell vennie a tudományos kutatás munkájában, amennyire azt képessége és hajlandósága engedi. Csak ha abban részt vesz, akkor érzi, mi a tudomány.” (Weszely, 1929, p. 36.)

Katonai vereség és reform

Meglepő sajátossága az egyetemi reformoknak, hogy bizonyos esetekben katonai vereségek következtében kerülnek előtérbe,¹⁶ a rémült politikai vezetők leginkább ilyen időszakokban hajlandóak szembenézni a problémákkal s teret engedni újszerű gondolatoknak. A Berlieni Egyetem alapítása jellegzetes példája ennek az összefüggésnek. A Napóleontól elszenvedett súlyos vereség és az ezután megkötött békeszerződés mozdította ki a már korábban is eltervezett reformokat a holtpontról. Olyan kiválóságokat vontak be a reform kivitelezésébe s a

¹⁶ Franciaországban a németektől elszenvedett 1871-es vereség is felsőoktatási reformokat indított el. Karády Viktor így ír ezekről a reformokról: „mindezt egy közös politikai törekvés hatja ár: úgy alakítani a Napóleoni Egyetemet, hogy az felvehesse a versenyt a Német Birodalom oktatási rendszerével, ennek immár Európa-szerte elismert tudományos és szellemi hegemoniájával. Ekkoriban járta a mondás, hogy »Sadovánál és Sedánál a német tanítók győztek.” (Karády, 2005, p. 122.)

Berlini Egyetem alapítási munkájába, mint Wilhelm von Humboldt, Friedrich Schleiermacher¹⁷ és Johann Gottlieb Fichte.¹⁸

Az első világháborús vereség Németország és Magyarország számára egyaránt sokkoló volt. Németországban azonnal megindultak a viták a felsőoktatás átalakításáról,¹⁹ Jaspers 1923-as írása e vitához kapcsolódott, s megpróbálta – a humboldti problematikához kapcsolódva, ugyanakkor az egzisztenciafilozófiai álláspontot is bevonva – filozófiai szintre emelni a diskusziót. Jól tanúsítja ezt Heideggerhez írt 1923. november 4-én kelt levele, amelyben arról ír, hogy az *Idee der Universität* nagy része még a korábbi filozófiájának horizontját tükrözi, ugyanakkor a könyv néhány megállapítása már a Heideggerrel folytatott diskuszióba is illeszkedik (Heidegger & Jaspers, 1992, p. 45.).

Magyarországon az egyetemi kérdés különösen súlyossá vált a trianoni területveszteségek következtében, a kolozsvári és a pozsonyi egyetem Szegedre, illetve Pécsre, a selmebányai bányászati és erdészeti akadémia pedig Sopronba kényszerült költözni (Ladányi 2000. p. 20.; Ujváry 2014. p. 98.). A felsőoktatás átalakítása ilyen értelemben kényszerűség volt, kissé hasonlóan ahhoz, hogy a Berlini Egyetem alapítását közvetlenül a hallei elvesztése kényszerítette ki (Tenorth 2012, p. 40.)

Weszely érdeme, hogy ebben a helyzetben a német vitákhoz naprakészen tudott kapcsolódni, s ezáltal európai színvonalon próbálta beemelni a reformdiskuszióba az egyetemfilozófiai tematikát. Más kérdés, hogy a politikai realitások és folyamatok nem kedveztek a humboldti-jaspersi gondolatok érvényesítésének s egyáltalán annak, hogy az egyetem problematikáját filozófiai perspektívából vitassák meg.

Irodalom

Fichte, J. G. (1960): Deduzierter Plan einer zu Berlin zu errichtenden Höhern Lehranstalt, die in gehöriger Verbindung mit einer Akademie der Wissenschaften stehe. In: Weischedel, W. (szerk.): *Idee und Wirklichkeit einer Universität. Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*. Berlin. 30–105.

¹⁷ Részletesebben írok kettejük kapcsolatáról Schwendtner, 2020, p. 11.

¹⁸ Ugyanakkor Humboldt Fichtét – korábbi elméleti aktivitása ellenére – távol tartotta az egyetem operacionális alapító munkálataitól (Tenorth, 2012, p. 45.).

¹⁹ Lásd ezzel kapcsolatban Oliver Immel informatív tanulmányát (2016: XII.).

- Gadamer, H.-G. (1988): Die Idee der Universität – gestern, heute, morgen. In: *Idee der Universität. Versuch einer Standortbestimmung*. Berlin. 1–22.
- Habermas, J. (1988): Die Idee der Universität – Lernprozesse. In: *Idee der Universität. Versuch einer Standortbestimmung*. Berlin. 139–173.
- Heidegger, M. & Jaspers, K. (1992): *Briefwechsel 1920–1963*. (hrsg. von Biemel, W & Saner, H.). Klostermann, München, Frankfurt am Main.
- Heidegger, M. (2000): Selbstbehauptung der deutschen Universität. In: Heidegger, M.: *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges. 1910–1976*. hrsg. von Heidegger, H. Frankfurt am Main. 107–117., magyarul: *Az idő fogalma*. Budapest, 1992. 61–74.
- Humboldt, W. von (2010): *Schriften zur Politik und zum Bildungswesen, Werke in fünf Bänden IV.*, (hrsg. von Flitner, A. & Giel, K.). Darmstadt, magyarul: *Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 247–267.
- Immel, O. (2016): Einleitung des Herausgebers. In: Jaspers, K. *Schriften zur Universitätsidee*. (hrsg. von Immel, O.). Schwabe, Basel. VII–LXVII.
- Jaspers, K. (1993): Thesen zur Frage der Hochschulerneuerung. In: Wissler, R. & Ehrlich, L. H. (Hrsg.): *Karl Jaspers. Philosoph among Philosophers/Philosoph unter Philosophen*. Königshausen & Neumann, Würzburg. 293–311.
- Jaspers, K. (2016): *Schriften zur Universitätsidee*. (hrsg. von Immel, O.). Schwabe, Basel. részletek magyarul: „Az egyetem eszméje”, In: Csejtei D., Dékány A. & Simon F. (szerk.): *Ész élet egzisztencia. Egyetem, nevelés, értelmiségi út*. Szeged, 1990. 177–273.
- Kant, I. (1964): Der Streit der Fakultäten. In: *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik Erster Teil. Werke 9*. De Gruyter, Darmstadt. 267–393., magyarul: *Történetfilozófiai írások*. ICTUS, Budapest. 335–455.
- Karády V. (2005): *A francia egyetem Napóleontól Vichiig*. Új Mandátum, Budapest.
- Kocsis M. (1999): Weszely Ödön munkássága a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen. *Iskolakultúra*, 9. 8. 114–125.
- Lengvári I. (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra*. I. 1. 15–25.
- Lichtenstein, E. (1966): Von Meister Eckhart bis Hegel. Zur philosophischen Entwicklung des deutschen Bildungsbegriffs. In: Kaulbach, F. & Ritter, J. (szerk.) *Kritik und Metaphysik*. De Gruyter, Berlin. 260–298.
- Mann, Th. (1970): Richard Wagner szenvedése és nagysága. In: *Uő Válogatott tanulmányok I*. Helikon, Budapest. 199–264.
- Németh András (1990): *Weszely Ödön*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

- Németh A. & Pukánszky B. (1997): Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. *Magyar Pedagógia*, 97. 3-4. 303–317.
- Németh A. (2004): Egyetemi neveléstudomány – reformpedagógia – magyar oktatásügyi reformok. *Magyar Pedagógia*, 104. 1. 39–55.
- Németh A. (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat, Budapest.
- Palló G. (2002): Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*. 47. 11. 1462–1473.
- Paulsen, F. (1902): *Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium*. A. Asher & Co, Berlin.
- Pukánszky B. (1999): Schneller István morálpedagógiai rendszere. A háromlépcsős etikai fejlődés, *Iskolakultúra*, 51. 12. 40–51.
- Ricken N. (2006): *Die Ordnung der Bildung. Beiträge zu einer Genealogie der Bildung*. VS-Verlag, Wiesbaden.
- Ringer, F. K. (1969): *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schelling, W.J. (1990): *Vorlesungen über die Methode (Lehrart) des akademischen Studiums*. Meiner Verlag, Hamburg. magyarul: Előadások az akadémiai stúdiumok módszeréről, *Magyar Filozófiai Szemle*, (29.) 1985, 813–922.
- Schelsky, H. (1963): *Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen*. Rowohlt, Hamburg.
- Schleiermacher, F. (1960): Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschen Sinn. In: Weischedel, W. (Hrsg.): *Idee und Wirklichkeit einer Universität. Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*. Berlin, 106–192., magyarul: Alkalmi gondolatok a német módra elképzelt egyetemekről. In: Tóth T. (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Budapest. 2001. 197–214.
- Schwendtner T. (2017a): Filozófusok és hivatalnokok. Megjegyzések a berlini egyetem alapításához. In: *Magyar Pedagógia* 117. 4. 381–397.
- Schwendtner T. (2017b): A német egyetemeszme dilemmái: Heidegger, Jaspers és a humboldti hagyomány. In: Ollé, János (szerk.): *Egyetem. Eszme és valóság*. Líceum, Eger. 71–98.
- Schwendtner T. (2020): Ki találta fel a humboldti egyetemet? Vita az úgynevezett 'Humboldt mítosz'-ról. *Korall* 80. 21. 5–31.
- Spranger, E. (1909): *Wilhelm von Humboldt und die Humanitätsidee*. Reuther und Reichard, Berlin. <https://archive.org/details/wilhelmvonhumbol00sp-ra/page/n13/mode/2up>

- Spranger, E. (szerk. 1910): *Fichte, Schleiermacher, Steffens*: Über das Wesen der Universität. Dürr, Leipzig.
- Spranger, E. (1960): *Wilhelm von Humboldt und die Reform des Bildungswesens*. De Gruyter, Tübingen.
- Tenorth, H.-E. (2001): Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa. In: Horn, K.-P., Németh, A., Pukánszky, B. & Tenorth, H.-E. (szerk.): *Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa. Aufklärerische Traditionen – deutscher Einfluß – nationale Eigenständigkeit*. Budapest. 23–40.
- Tenorth, H.-E. (2012): Eine Universität zu Berlin, Vorgeschichte und Einrichtung. In: Uő (szerk.): *Geschichte der Universität Unter den Linden. Gründung und Blütezeit der Universität zu Berlin 1810-1918*. De Gruyter, Berlin. 3-75.
- Tóth T. (2001): A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig. In: Uő (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Professzorok Háza, Budapest. 95–123.
- Ujváry G. (2014): „Egy európai formátumú államférfi” Klebelsberg Kuno (1875-1932). Kronosz, Magyar Történeti Társulat, Budapest.
- Weber, M. (1992): *Wissenschaft als Beruf 1917-19, Politik als Beruf 1919. Gesamtausgabe I./17*. Tübingen, (röv.: *MWG I./17*), magyarul: Tudomány mint hivatás, Politika mint hivatás. In: uő. *Tanulmányok*. Ford. Wessely A. Osiris, Budapest. 1998. 127–209.
- Weszely Ö. (1927): *Korszerű nevelési problémák. Tanulmányok*. Szent István Társulat, Budapest.
- Weszely Ö. (1929): *Az egyetem eszméje és típusai*. Minerva Könyvtár, Budapest.